

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Validating the Persian Version of the Brief Multidimensional Measure of Religiousness/Spirituality: The Case of Farhangian University Students of Ahvaz

Azimeh Takrimi*¹, Esmat Motaharnejad²

¹ Assistant Professor, Department of Language and Literature, Farhangian University, Ahvaz, Iran.

² Instructor, Department of Education, Farhangian University, Ahvaz, Iran.

ABSTRACT

Keywords:

Religious Commitment
Religiousness
Religiousness/ Spirituality
Measure
Students' Religiosity

1. Corresponding author
✉ azimehtakrimi@cfu.ac.ir

Received: 2020/03/18
Reviewed: 2023/06/18
Accepted: 2024/01/15

Background and Objectives: The Brief Multidimensional Measure of Religiousness/Spirituality (BMMRS) has been extensively used in healthcare research in Western/mostly Christian samples to assess people's religiosity and spirituality. However, this instrument has not been widely used in other international populations. The aim of the present study was twofold: to investigate the validity and reliability of the BMMRS with a sample of Iranian/ Muslim undergraduate students; and to assess students' religious/spiritual commitment so that future research can be carried out in similar contexts. **Methods:** 216 available students at Farhangian University (175 girls and 41 boys) completed the BMMRS questionnaire which contains twelve subscales categorized into four areas of religious, spirituality, religious/spirituality, and other measures. **Findings:** Cronbach Alphas indicated that the measure and its subscales had acceptable reliability. Evidence of construct validity was obtained through correlating the scores of the BMMRS with Religious Commitment Inventory (RCI). Also, scores obtained from the subscales were correlated with total scores, indicating that the measure had a good construct validity. Confirmatory factor analysis suggested a seven factor solution, labeled as: (1) experiential comforting faith; (2) negative religious interaction; (3) private spirituality; (4) divine punishment; (5) congregational support; (6) private religious practices; and (7) forgiveness. **Conclusions:** The identified dimensions of the BMMRS were similar to those identified in Non-Muslim populations signifying that the measure can be used in Iranian/ Muslim populations for comparative purposes. Implications are discussed and explanations can be further explored among larger samples with more diverse participants.

ISSN (Online): 2645-8098

DOI: [10.48310/PMA.2024.6186.1964](https://doi.org/10.48310/PMA.2024.6186.1964)

Citation (APA): Takrimi, A., & Motaharnejad, E. (2024). Validating the Persian Version of the Brief Multidimensional Measure of Religiousness/Spirituality: The Case of Farhangian University Students of Ahvaz. *Educational and Scholastic studies*, 13 (1), 277 - 291 .

 <https://doi.org/10.48310/PMA.2024.6186.1964>

اعتباریابی مقدماتی نسخه فارسی پرسشنامه چند بعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) و مقایسه پایبندی مذهبی / معنوی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان اهواز

مقاله پژوهشی / مروری

عظیمه تکریمی*؛ عصمت مطهر نژاد^۲

۱. استادیار، گروه آموزش زبان و ادبیات، دانشگاه فرهنگیان، اهواز، ایران.

۲. مربی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، اهواز، ایران.

چکیده

پیشینه و اهداف: پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی/معنوی (فرم کوتاه) برای ارزیابی سازه‌های مختلف مذهبی و معنوی که با سلامت روحی و جسمی افراد رابطه دارند، ساخته شده و غالباً در جوامع غربی/مسیحی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این پرسشنامه تاکنون در جامعه ایرانی به کار گرفته نشده است. هدف پژوهش حاضر، تحلیل اعتبار و پایایی پرسشنامه چندبعدی مذهبی/معنوی و نیز مقایسه پایبندی مذهبی/معنوی نمونه‌ای از دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی دانشگاه فرهنگیان بود. **روش‌ها:** جامعه پژوهش متشکل از کلیه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان اهواز بود که ۲۱۶ دانشجوی شرکت‌کننده با استفاده از نمونه‌گیری در دسترس شامل ۱۷۵ دختر و ۴۱ پسر انتخاب شدند و پرسشنامه مذهبی/معنوی را تکمیل کردند. **یافته‌ها:** ضرایب آلفای کرونباخ نشان داد که این پرسشنامه و خرده‌مقیاس‌های آن از پایایی مناسبی برخوردار هستند. شواهد روایی همگرا نیز از طریق همبستگی نمره کل پرسشنامه چندبعدی مذهبی/معنوی با پرسشنامه تعهد دینی نشان داد که این پرسشنامه از روایی مناسبی برخوردار است. همچنین برای بررسی بیشتر روایی پرسشنامه پایبندی مذهبی/معنوی، تحلیل عامل تأییدی انجام گرفت. یافته‌ها ساختار هفت عاملی پرسشنامه پایبندی مذهبی/معنوی (ایمان آرامبخش تجربی، تعامل مذهبی منفی، معنویت شخصی، تنبیه خداوند، حمایت گروه مذهبی، اعمال مذهبی خصوصی، و بخشش) را در نمونه ایرانی تأیید کردند. تحلیل واریانس یکراهه و آزمون تعقیبی توکی نیز نشان داد که بین نمرات کل پایبندی مذهبی/معنوی دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی تفاوت معناداری وجود دارد. **نتیجه‌گیری:** مشابهت ساختار عاملی تأییدشده در این پژوهش و سایر پژوهش‌های انجام شده در جوامع غیراسلامی نشان می‌دهد که این پرسشنامه می‌تواند برای اهداف مقایسه‌ای به کار رود. مضامین کاربرد این سنجه در نمونه‌های متفاوت از سایر دانشجویان و نیز اقشار دیگر جامعه ایرانی/اسلامی مورد بحث قرار گرفت.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

واژه‌های کلیدی:

پایبندی مذهبی
تعهد دینی
پرسشنامه پایبندی مذهبی/
معنوی
دینداری دانشجویان

۱. نویسنده مسئول
azimehtakrimi@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵

شماره صفحات: ۲۷۷ - ۲۹۱

DOI: [10.48310/PMA.2024.6186.1964](https://doi.org/10.48310/PMA.2024.6186.1964)

شاپا الکترونیکی: ۲۶۴۵-۸۰۹۸

COPYRIGHTS

©2024 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

مقدمه

مذهب^۱ یکی از ابعاد مهم زندگی انسان و منبع مهمی برای هویت و معنا بخشی در جهان متجدد و آشفته به شمار می‌رود (Kalantari et al., 2009). جانستون و همکاران (Johnstone et al., 2020) مذهب را به سه عنوان تشریفات رفتاری، فرایند اجتماعی، و فرایند شناختی تعریف می‌کنند که از هر سه منظر با سلامتی رابطه دارند. مذهبی بودن به درجه یا میزانی اشاره دارد که هر فرد به نهادینه‌سازی تعالیمی خاص در حدود واقعیت غایی می‌پردازد (King et al., 2013). از سوی دیگر، معنویت^۲ الزاماً به مکتب یا مذهب خاصی وابسته نیست، اما اغلب درون یک محیط مذهبی نمایان می‌شود که این در واقع رابطه بین مذهب و معنویت است. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که سه سازه اولیه مؤثر در رشد معنوی نوجوانان عبارتند از: تعالی^۳، وفاداری^۴ و اعمال مجسم^۵ هدفمند حاصل از عادات تحقق‌یافته^۶ فرد که با باورهای معنوی^۷ و ارزش‌های اخلاقی^۸ وی هماهنگ هستند (King et al., 2013). در رشد معنوی نوجوانان، تعالی سازه مهمی است و عبارت است از ارتباط پی‌گیر با یک منبع مقدس و روحانی که لایتناهی است. دومین سازه مؤثر در رشد معنوی، وفاداری است که شامل تعهد به باورها، جهان‌بینی^۹ و ارزش‌های اخلاقی است که در بافتی متعالی ابراز می‌شوند و سومین سازه عبارت است از اعمال عینی برخاسته از تجارب زیسته که به صورت ارادی با باورهای معنوی و ارزش‌های اخلاقی هماهنگ شده‌اند. به عبارت دیگر، هویت مذهبی^{۱۰} بالاتر، پیش‌بین وقوع کمتر رفتارهای پرخطر مصرف مواد^{۱۱}، شایستگی اجتماعی^{۱۲} بالاتر، بهزیستی روان‌شناختی بیشتر و معنای زندگی بالاتر و ایده‌آل‌های اجتماعی و مذهبی است (Hardy et al., 2017). همچنین شواهد نشان می‌دهد عموماً افرادی که هویتشان حول محتوای مذهبی شکل می‌گیرد از پیامدهای روان‌شناختی مثبتی لذت می‌برند و با دیگران رفتار بهتری دارند (Hardy et al., 2017). پارگمنت و همکاران (Pargament et al., 1988) سه شیوه مذهبی کنترل بر مشکلات زندگی و حل مسائل را معرفی می‌کنند: ۱- کنترل از خدا طلب می‌شود و مسئولیت سازگاری به خدا محول می‌شود؛ ۲- به روش مشارکتی، فرد و خدا با هم مسئولیت سازگاری با مشکلات را به عهده می‌گیرند؛ ۳- فرد به تنهایی، باروشی خودمحور کنترل اوضاع را به دست می‌گیرد.

انگیزه برای یافتن و تجربه کردن نیرویی مقدس، مزایای درونی زیادی برای سلامتی دارد که نمی‌توانند به سازوکارهای روان‌شناختی دیگر تقلیل یابند؛ بنابراین واضح‌ترین تأثیری که می‌توان برای سازگاری مذهبی قائل شد کاهش تأثیر منفی رویدادهای استرس‌زای زندگی بر فرد است (Fetzer, 2003). کوهن و همکاران (Cohen et al., 2021) عنوان می‌کنند که بهتر است به جای تکیه بر تفاوت‌های قراردادی بین مذهبی بودن و معنوی بودن، بر جنبه‌های خاص رفتاری، هیجانی، و اجتماعی سنت‌های ایمانی که در فرهنگ‌های مختلف بر سلامت افراد تأثیر می‌گذارند تمرکز کنیم. آن‌ها همچنین معتقدند از دیدگاه بالینی، تعیین سازوکارهای خاصی که باعث می‌شوند متغیرهای مذهبی و معنوی مشخصی بر سلامتی تأثیر بگذارند (مانند کاهش عوامل خطرزای رفتاری، رایبه حمایت اجتماعی، افزایش سازگاری هیجانی، و غیره) راحت‌تر خواهد بود.

هویت مذهبی به‌عنوان «اهمیتی که یک فرد برای تعلق به یک جامعه مذهبی خاص قائل است» تعریف می‌شود. همچنین می‌تواند به صورت وسیع شامل میزان اهمیت ایده‌آل‌های مذهبی، اعمال مذهبی و فرد مذهبی بودن برای هویت فرد باشد (Hardy et al., 2017). به‌عنوان نمونه محتوای هویت مذهبی می‌تواند شامل این موارد باشد که «من

¹. Religion

². Spirituality

³. Transcendence

⁴. Fidelity

⁵. Embodied practices

⁶. Living practices

⁷. Spiritual beliefs

⁸. Moral Values

⁹. Worldview

¹⁰. Religious Identity

¹¹. substance use

¹². Social competence

مسلمان هستم»، «من شخص متدینی هستم» یا «اعتقاد من به زندگی پس از مرگ در درک اینکه من چگونه شخصی هستم» اهمیت دارد. در مطالعه‌ای که توسط دافی و بلاستین (Duffy & Blustein, 2005) بر روی ۱۴۴ دانشجوی دوره کارشناسی انجام شد، رابطه بین معنویت، مذهبی بودن و انطباق شغلی مورد آزمون قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد سطوح بالای معنویت و مذهبی بودن پیش‌بین سطوح بالای انطباق شغلی یا خودکارآمدی در تصمیم شغلی و تعهد انتخاب شغلی است. در مطالعه ندیم و همکاران (Nadeem et al., 2017)، ۷۲۳ دانشجوی پاکستانی پرسشنامه گرایش مذهبی اسلامی، افسردگی، و اضطراب را تکمیل نمودند. نتایج نشان داد که رابطه معکوسی بین رفتار و وابستگی به اختلالات روانی مربوطه و گرایش مذهبی وجود دارد. آن‌ها یافتند که «افراد مذهبی گرایش جمع‌گرایانه بیشتری دارند و کمتر اهل انزوا و در خود فرو رفتن هستند تا افراد غیر مذهبی».

مطالعات انجام شده در ایران نیز نشان می‌دهد که هویت دینی - مذهبی از ابعاد مهم هویت محسوب شده به گونه‌ای که هرگونه بحران در شکل‌گیری این بعد از هویت بر سایر ابعاد هویت‌یابی اثر می‌گذارد. در پژوهشی که روی نمونه‌ای متشکل از ۴۰۰ دانش‌آموز مقطع متوسطه نواحی چهارگانه شیراز صورت گرفت (Kalantari et al., 2009)، نتایج حاکی از آن است که ۸۸ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی قوی هستند و تنها ۴ درصد پاسخگویان در این حوزه دارای مشکل یا بحران می‌باشند. در مطالعه‌ای دیگر (Bady & Salehi, 2020) رابطه معنادار مثبتی را بین پایبندی مذهبی و شادکامی دانش‌آموزان گزارش کرده‌اند؛ هرچند به اعتقاد آن‌ها رابطه معناداری بین جنسیت دانش‌آموزان و پایبندی مذهبی آن‌ها وجود ندارد. مطالعه دیگر (Moslehi et al., 2020) نیز نشان می‌دهد که بین رضایت زناشویی دانشجویان متأهل و پایبندی مذهبی آنان رابطه معنادار مثبتی وجود دارد. قاسمی و اعتمادی (Ghasemi & Etemadi, 2016) پایبندی مذهبی و بخشش را پیش‌بین کیفیت زناشویی می‌دانند و نتایجی که از تحقیق بر روی ۳۷۲ زن مسلمان گزارش می‌کنند نشان می‌دهد که این دو ویژگی روابط خانوادگی شادتری را ایجاد کرده و موجبات حفظ و پایداری بنیان خانواده و روابط زوجین را فراهم می‌آورند.

همانطور که ذکر شد، پایبندی افراد به مسائل مذهبی / معنوی در تمام جوامع دارای ارزش و اهمیت گزارش شده است. از این رو تلاش‌های زیادی برای ابداع ابزارهایی برای سنجش پایبندی مذهبی افراد صورت گرفته است. تاکنون مقیاس‌ها و پرسشنامه‌های متعددی برای سنجش پایبندی دینی و دینداری ساخته شده‌اند که بسیاری از آنها مختص پیروان مسیحیت است. کوهن و همکاران (Cohen et al, 2021) هشدار می‌دهند هنگام استفاده از ابزاری که اصالتاً برای مسیحیان غربی ساخته شده‌اند در جوامع و قومیت‌های غیرغربی باید احتیاط شود. البته، در حوزه دین اسلام نیز چنین تلاش‌هایی صورت گرفته است، هرچند این ابزارها به فراوانی پرسشنامه‌ها و مقیاس‌های مبتنی بر مسیحیت نیستند. به‌عنوان یکی از نمونه‌های اخیر می‌توان به المنور (El_Menouar, 2014) اشاره کرد که پرسشنامه‌ای ۵ عاملی را برای سنجش مذهب‌گرایی ابداع کرد و به‌جای استفاده از واژگان اسلامی در پرسشنامه‌های مسیحی، ویژگی‌های دین اسلام را مورد خطاب قرار داد (مذهب‌گرایی بنیادی، وظایف اصلی، تجربیات مذهبی، دانش مذهبی و عمل صحیح مذهبی). پیش از وی افراد دیگری نیز سعی در ساخت پرسشنامه‌هایی داشتند که دین‌گرایی را در جوامع مسلمان و مسلمانانی که در جوامع اروپایی زندگی می‌کردند بسنجند (El_Menouar, 2014).

در ایران نیز در سال‌های اخیر تلاش‌هایی صورت گرفته تا ابزارهایی که دین‌گرایی را در میان مسلمانان می‌سنجند تهیه یا اعتباریابی نمایند. کاویانی (Kaviani, 2011) پرسشنامه‌ای ۱۳۵ سؤالی جهت سنجش سبک زندگی اسلامی طراحی نمود. خدیاری‌فرد و همکاران (Khodayarifard et al., 2007) پرسشنامه‌ای ساختند که دینداری را در دانش‌آموزان می‌سنجید. با وجود همه این تلاش‌ها هنوز در خصوص اینکه پایبندی دینی اسلامی چیست و چه مؤلفه‌هایی دارد، یا اینکه چه ارتباطی با دیگر ویژگی‌های مسلمانان دارد، اطلاع بسیار اندکی در دست است. آنچه در این میان بسیار ضروری به نظر می‌رسد یافتن ابزاری است که قبل از همه چیز دینداری و پایبندی به دین را در میان مسلمانان بسنجد. المنور (El_Menouar, 2014) اشکالات عمده کاربرد پرسشنامه‌های سنجش دینداری در مسلمانان را در پنج حوزه برمی‌شمرد (تصوری تک‌بعدی از پایبندی مذهبی اسلامی، ترجمه یک به یک پرسشنامه‌های مسیحی به واژگان اسلامی، تفسیر نتایج پژوهش‌ها در قالب تصورات غربی یا مسیحی از پایبندی به مذهب، کاربرد شاخص‌هایی که

چیزی غیر از پایبندی مذهبی را می‌سنجد، و فقدان شاخص‌های آماری مثل اعتبار و پایایی). در پژوهش هم‌رسلا و همکاران (Hammersla et al, 1986)، دانشجویان رشته مطالعات مذهبی بیشترین تصور مثبت را نسبت به خدا نشان داد و به دنبال آن‌ها به ترتیب علوم طبیعی، بازرگانی، تاریخ، و علوم سیاسی قرار داشتند. پژوهشگران اینگونه تعبیر کردند که تعهد بالاتر در میان دانشجویان علوم مذهبی تعجبی ندارد و با اشاره به یافته‌های استرنبرگ، مشغولیت با مباحث مذهبی بخش زیادی از واریانس مربوط به باورهای مذهبی را تبیین می‌کند. هرچند این تفاوت فقط با رشته‌های علوم طبیعی و بازرگانی معنادار شد، تفاوت میان علوم تربیتی و علوم سیاسی نیز قابل توجه بود.

یکی از ابزارهایی که در جوامع مختلف دنیا به وفور مورد استفاده و بررسی قرار گرفته است پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی/معنوی (BMMRS) است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند این پرسشنامه می‌تواند در مطالعات مربوط به سلامت، تمایز بین سازه‌های معنویت و مذهبیت را به خوبی نشان دهد (Cohen et al, 2021). مسترز و همکاران (Masters et al., 2009) نیز ضمن اجرای این پرسشنامه در ۳۷۴ دانشجو و بررسی ساختار عاملی آن روایی و پایایی بالایی را برای آن گزارش کرده‌اند. تحلیل‌های اکتشافی و تأییدی آن‌ها ساختاری هفت‌عاملی را برای این پرسشنامه پیشنهاد کرد و ضمن تأیید تحلیل‌های قبلی آن‌ها در نمونه‌ای از بیماران ضایعه مغزی، نشان داد پرسشنامه کوتاه‌شده پایبندی مذهبی/معنوی در میان نمونه‌ای از دانشجویان عادی نیز ابزار چند عاملی قابل قبولی برای سنجش پایبندی معنوی/مذهبی است.

بحث تعیین ساختار عاملی پرسشنامه کوتاه‌شده پایبندی معنوی/مذهبی موضوع تحقیقات متعددی در جوامع و نمونه‌های متفاوت بوده است. تولیدکنندگان اصلی این پرسشنامه با اینکه همبستگی بالایی را بین ابعاد دوازده‌گانه این مقیاس گزارش کرده‌اند، شواهدی آماری مبنی بر روایی عاملی این پرسشنامه ارائه نکرده‌اند (Masters et al., 2009). باین وجود سازه‌ای واحد را به‌عنوان تک‌عامل زیربنایی برای معنویت و مذهبی بودن عنوان کرده‌اند (Neff, 2006). چند مطالعه دیگر نیز ویژگی‌های روان‌سنجی و ساختار عاملی پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی/معنوی را مورد بررسی قرار داده‌اند که در اینجا به اختصار ذکر می‌شوند: نف (Neff, 2006) در تحلیل اکتشافی اولیه خود در نمونه‌ای متشکل از ۱۲۰۱ آمریکایی سفیدپوست و افریقایی تبار وجود تنها یک عامل بزرگ را گزارش کرد، اما تحلیل عاملی تأییدی وی نشان داد که راه حل تک‌عاملی برآزنده داده‌ها نیست. جانستون و همکاران (Johnstone et al., 2015) در نمونه‌ای متشکل از ۱۰۹ بیمار ضایعه مغزی از قومیت‌های آمریکایی، افریقایی، اروپایی، و آسیایی و مذاهب مختلف مسیحی، هندو و مسلمان تحلیل عاملی اکتشافی با ساختار شش‌عاملی را گزارش می‌کند که تبیین‌کننده ۷۲ درصد واریانس در نمرات است. البته آنان فقط پنج عامل را قابل تفسیر می‌دانند (اعمال مذهبی/معنوی مثبت؛ حمایت گروه مذهبی مثبت؛ حمایت گروه مذهبی/معنوی منفی؛ امور مذهبی اجتماعی؛ و بخشش).

در مطالعه دیگری (Johnstone et al., 2020) درصدد آزمودن تحلیل اکتشافی به‌دست آمده قبلی در بیماران ضایعه مغزی، اما این بار در ۳۹۸ دانشجوی کارشناسی برآمدند. این تحلیل اکتشافی راه حلی پنج‌عاملی را پیشنهاد می‌کرد (تجربیات معنوی مثبت؛ تجربیات معنوی/حمایت گروه مذهبی منفی؛ بخشش؛ اعمال مذهبی؛ و حمایت گروه مذهبی مثبت). نتیجه‌ای که گرفتند این بود که تا امروز هرچند، چندین تحلیل عاملی بیانگر این بوده‌اند که متغیرهای معنوی و مذهبی در ساختاری تک‌عاملی بهتر توصیف می‌شوند (مثلاً یک سازه مذهبی/معنوی)، تحلیل‌های عاملی زیادی نیز نشان داده‌اند که از لحاظ آماری بین سازه‌های مذهبی و معنوی تمایز وجود دارد، هرچند این تحلیل‌ها نتوانسته‌اند فهرستی از سازه‌ها که هم از لحاظ نظری متقن و هم از لحاظ آماری متمایز باشند، ارائه کنند. در مطالعه وسپا و همکاران (Vespa et al, 2017) پایایی و روایی پرسشنامه کوتاه‌شده پایبندی مذهبی/معنوی در نمونه‌ای متشکل از ۳۵۳ آزمودنی (۵۸/۹ بیمار و ۴۱/۱ درصد سالم) مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج نشان داد این پرسشنامه از همسانی درونی قابل توجهی برخوردار است. همچنین مقیاس‌های این پرسشنامه پایایی قابل توجهی را نشان دادند.

دلیل استفاده از این پرسشنامه در پژوهش حاضر همانگونه که بادلینگ و همکاران (Bodling et al, 2013) به‌درستی مورد تأکید قرار داده‌اند این است که تاکنون چارچوب کلی و فراگیری برای اندازه‌گیری ابعاد مختلف معنویت یا مذهبیت ارائه نشده است، و ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه پایبندی مذهبی/معنوی نیز که در جوامع مختلف با آزمودنی‌های مختلف بررسی شده است متأسفانه در جامعه ایرانی بررسی نشده‌اند. یکی از اهداف پژوهش حاضر بررسی

تناسب پرسشنامه پایبندی مذهبی/معنوی (فرم کوتاه) و کاربرد آن در جامعه دانشگاهی دانشجویان فرهنگیان به‌عنوان نمونه‌ای از یک جامعه ایرانی/مسلمان است. هم‌سلا و همکاران (Hammersla et al, 1986) رابطه‌ای بین تعهد مذهبی و رشته تحصیلی دانشجویان یافتند و پژوهش حاضر به دنبال کشف این مطلب است که با توجه به پرسشنامه پایبندی مذهبی/معنوی، آیا چنین رابطه‌ای در میان دانشجویان مسلمان هم مشاهده می‌شود یا خیر؟ نویسندگان مطالعه حاضر از دانشجویان دانشگاه فرهنگیان به عنوان نمونه‌ای از یک جامعه اسلامی استفاده نمودند تا ضمن بررسی اعتبار و پایایی این پرسشنامه، میزان و تفاوت پایبندی مذهبی دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی را بیازمایند. بنابراین هدف پژوهش حاضر پاسخ به چهار سؤال اساسی زیر است:

۱. آیا پرسشنامه چندبعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) از پایایی مناسبی برخوردار است؟
۲. آیا پرسشنامه چندبعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) از اعتبار (روایی) همگرای مناسبی برخوردار است؟
۳. با توجه به ساختار عاملی پیشنهادی متفاوت برای پرسشنامه چند بعدی پایبندی مذهبی/معنوی (فرم کوتاه) کدام یک از این مدل‌ها از برازش کافی برخوردار است؟
- ۴- آیا بین پایبندی مذهبی / معنوی دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی تفاوت وجود دارد؟

روش

جامعه آماری این پژوهش کلیه دانشجویان دختر و پسر شاغل به تحصیل در دانشگاه فرهنگیان اهواز بود. با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس، ۱۷۵ دختر و ۴۱ پسر برای شرکت در پژوهش حاضر انتخاب شدند. برای بالابردن صداقت در پاسخ‌دهی از دانشجویان خواسته شد پرسشنامه‌ها را بدون ذکر نام و فقط با مشخص کردن سن، رشته تحصیلی و وضعیت تأهلشان پاسخ دهند. بر پایه پیشنهاد جیمز استیونس (James Stevens) در مطالعات همبستگی مانند رگرسیون و مدل‌یابی معادلات ساختاری در نظر گرفتن پانزده مورد برای هر متغیر پیش‌بین با روش معمولی کمترین مجذورات استاندارد، یک قاعده سرانگشتی خوب به شمار می‌رود (Hooman, 2014, 22). جهت تحلیل توصیفی داده‌ها، محاسبه پایایی و روایی همگرای ابزار از اس‌پی‌اس‌اس (SPSS) نسخه ۲۱ و برای تحلیل عامل تأییدی ابزار از نرم‌افزار ایموس (AMOS) استفاده شد.

میانگین سن دانشجویان شرکت‌کننده در پژوهش ۱۹/۶ و رشته‌های تحصیلی آنان شامل ۷ رشته ادبیات عرب (۹٪)، ادبیات فارسی (۲٪)، آموزش ابتدایی (۱۰٪)، زبان انگلیسی (۱۰٪)، الهیات (۲۸٪)، ریاضی (۹٪) و علوم تربیتی (۳۱٪) بودند که در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۷ در پردیس‌های دخترانه و پسرانه دانشگاه فرهنگیان اهواز تحصیل می‌کردند. از این شرکت‌کنندگان ۱۷۵ نفر (۸۱٪) دختر و ۴۱ نفر (۱۹٪) پسر بودند که در دو پردیس دخترانه و پسرانه دانشگاه فرهنگیان مشغول تحصیل بودند. ۸۰٪ این دانشجویان مجرد و ۲۰٪ متأهل بودند.

ابزار پژوهش شامل (۱) پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی/معنوی^۱ (BMMRS) و (۲) پرسشنامه تعهد دینی^۲ (IRC) بود که به ترتیب در ذیل معرفی می‌شوند. همانگونه که در بخش مقدمه توضیح داده شد پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی/معنوی توسط موسسه فتزر (Fetzer, 1999) ساخته شد. این پرسشنامه ۱۲ بعد پای‌بندی مذهبی/معنوی را می‌سنجد و متشکل است از چهار خرده‌مقیاس معنوی (تجربیات معنوی روزمره، معنا، ارزش‌ها و باورها، و بخشش)، سه خرده‌مقیاس مذهبی (وظایف مذهبی شخصی، وظایف مذهبی گروهی یا سازمانی و حمایت مذهبی)، دو مقیاس ترکیبی مذهبی/معنوی (سازگاری مذهبی/معنوی و خودارزیابی کلی) و سه مقیاس اضافی دیگر (سابقه مذهبی/معنوی، تعهد، و گرایش مذهبی). این پرسشنامه شامل ۴۰ سؤال است که شامل تجربیات روزمره زندگی (۶ ماده، ۱-۶) که مربوط به درک حضور خدا در زندگی توسط شخص و میزان مشغولیت ذهنی فرد با خدا و معنویت است. این ماده‌ها به دنبال یافتن تجربیات مذهبی/معنوی هستند نه ساختارهای ذهنی آن‌ها در مورد خدا. حوزه ارزش‌ها و باورها (۲ ماده)، این دو سؤال معین می‌کنند رفتار فرد تا چه میزان بیانگر ایمان مذهبی وی است. مثلاً،

¹ Brief Multidimensional Measurement of Religiousness/ Spirituality

² Religious Commitment Inventory (RCI)

رابطه بین رفتارهایی که از آن ارزش‌ها ناشی می‌شوند یا از آن ایمان سرچشمه می‌گیرند با سلامتی فرد. حوزه بخشش شامل ۳ ماده است که شامل بخشیدن خود، بخشش دیگران و بخشش از جانب خداوند است. معنا آخرین جزء خرده‌مقیاس معنوی است که با داشتن دو ماده، حس وجود معنا یا تقدیر در زندگی را می‌سنجد. سه خرده‌مقیاس صرفاً مذهبی مجموعاً ۱۱ ماده را در بر می‌گیرند: وظایف مذهبی شخصی (۵ ماده، ۱۶-۱۲)، وظایف مذهبی گروهی یا سازمانی (۲ ماده، ۳۵ و ۳۴) و حمایت مذهبی (۴ ماده، ۲۷-۲۴). خرده‌مقیاس ترکیبی مذهبی/معنوی شامل دو جزء است: سازگاری مذهبی/معنوی (۷ ماده، ۱۷-۲۳) و خودارزیابی کلی که به ارزیابی گذشته فرد و وضعیت مذهبی/معنوی کنونی‌اش می‌پردازند. آخرین خرده‌مقیاس که تحت عنوان اضافی نام گرفته است (Bodling et al, 2013) سه حوزه سابقه مذهبی (۳ ماده، ۳۰-۲۸)، تعهد (۳ ماده، ۳۳-۳۱)، و گرایش مذهبی (یک ماده، ۳۶) را شامل می‌شود که اهمیت باورهای مذهبی/معنوی فرد و میزان تعهد وی به این باورها را می‌سنجد. ماده گرایش مذهبی در واقع یک سؤال تشریحی است که از فرد گرایش مذهبی وی را می‌پرسد و به همین جهت در تحلیل‌ها مورد استفاده قرار نگرفته است.

جهت بررسی روایی همگرای پرسشنامه پایبندی مذهبی معنوی، از پرسشنامه تعهد دینی (IRC) ورثینگتون و همکاران (Khojasteh Mehr et al., 2014) استفاده شد. این پرسشنامه یک ابزار خودسنجی است که تعهد دینی افراد را در قالب سه نمره مقیاس کلی، تعهد دینی درون فردی، و تعهد دینی میان فردی می‌سنجد. ده سؤال این پرسشنامه (شش سؤال تعهد دینی درون فردی و چهار سؤال تعهد دینی میان فردی) دارای درجه‌بندی لیکرت بوده و تعهد دینی را از (۱) کاملاً مخالفم تا (۵) کاملاً موافقم می‌سنجد. خجسته مهر و همکاران (Khojasteh Mehr et al., 2014) پایایی و روایی پرسشنامه تعهد دینی را با روش آلفای کرونباخ، ۰/۹۴، گزارش نموده‌اند.

یافته‌ها

در این پژوهش برای بررسی نرمال بودن توزیع نمرات کل مقیاس، از ملاک قدر مطلق کجی و کشیدگی استفاده شد. با توجه به این که مقادیر کشیدگی و چولگی از قدر مطلق ۳ بیشتر نبود می‌توان نتیجه گرفت که توزیع نمرات از نرمال بودن انحراف زیادی ندارد.

برای پاسخ دادن به سؤال اول پژوهش، مبنی بر پایایی (همسانی درونی) نمره کل پرسشنامه پایبندی مذهبی/معنوی و خرده‌مقیاس‌های چندگانه آن (تجربیات مذهبی/معنوی روزمره، معنا، ارزش‌ها و باورها، بخشش، وظایف مذهبی شخصی، وظایف مذهبی گروهی، حمایت مذهبی، سازگاری مذهبی/معنوی، خودارزیابی کلی، سابقه مذهبی، تعهد، ترجیح مذهبی) از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که نتایج در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. ضرایب آلفای کرونباخ نمره کل پایبندی مذهبی/معنوی و خرده‌مقیاس‌های آن

ضریب آلفای کرونباخ	خرده‌مقیاس
۰/۷۸	تجربیات مذهبی/معنوی روزمره
۰/۶۱	معنا
۰/۲۴	ارزش‌ها و باورها
۰/۴۰	بخشش
۰/۷۴	وظایف مذهبی شخصی
۰/۴۹	وظایف مذهبی گروهی
۰/۴۴	حمایت مذهبی
۰/۶۲	سازگاری مذهبی/معنوی
۰/۷۰	خودارزیابی کلی
۰/۷۱	نمره کل مقیاس

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود ضریب پایایی کل پرسشنامه ۰/۷۱ و ضرایب خرده‌مقیاس‌های مربوطه به ترتیب ۰/۷۸، ۰/۶۰، ۰/۲۴، ۰/۴۰، ۰/۷۴، ۰/۴۹، ۰/۴۴، ۰/۶۲ و ۰/۷۲ محاسبه شدند که نشان می‌دهند همه ضرایب به دست آمده از لحاظ آماری مناسب هستند.

در مطالعه حاضر، برای بررسی روایی همگرایی پرسشنامه چند بعدی پایبندی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) نمرات با پرسشنامه تعهد دینی (IRC) همبسته شد. نتایج بررسی همبستگی بین نمرات کل دانشجویان در پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی و تعهد دینی نیز نشان داد که این ضریب همبستگی از معناداری مطلوبی برخوردار است ($r=0/72$) و می‌تواند تأییدی باشد بر روایی سازه همزمان این پرسشنامه. در نتیجه می‌توان نتیجه گرفت که پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی از ویژگی‌های روان‌سنجی خوبی برخوردار است و می‌تواند ابزار مناسبی برای سنجش میزان پایبندی مذهبی / معنوی دانشجویان محسوب شود.

همچنین برای بررسی بیشتر روایی همگرایی پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی، نمره هر کدام از عوامل ۱۲ گانه با نمره کل مقیاس همبسته شد که نتایج در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. ضرایب همبستگی عوامل (خرده‌مقیاس‌ها) پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی با نمره کل پرسشنامه

نمره کل	خرده‌مقیاس	نمره کل	خرده‌مقیاس
۰/۰۱	وظایف مذهبی گروهی	*۰/۸۱	تجربیات مذهبی / معنوی روزمره
*۰/۳۶	حمایت مذهبی	*۰/۴۵	معنا
*۰/۶۴	سازگاری مذهبی / معنوی	*۰/۴۹	ارزش‌ها و باورها
*۰/۲۴	سابقه مذهبی / معنوی	*۰/۴۰	بخشش
	$p < 0/01$ *	*۰/۷۹	وظایف مذهبی شخصی

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، به جز خرده‌مقیاس وظایف مذهبی گروهی، سایر مقادیر همبستگی این خرده‌مقیاس‌ها با نمره کل در دامنه ۰/۲۴ تا ۰/۸۱ قرار دارند که همگی معنادار می‌باشند ($p < 0/01$). نتایج تحلیل عاملی تأییدی در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳. شاخص‌های برازندگی مدل برای ساختار عاملی پرسشنامه چند بعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه)

شاخص‌ها	χ^2	p, df	χ^2/df	GFI	AGFI	CFI	NFI	RMSEA
مدل یک عاملی	۱۰۴۴/۰۸	۰/۰۰۱، ۵۲۷	۱/۹۸	۰/۷۶	۰/۷۳	۰/۶۷	۰/۵۰	۰/۰۷
مدل ۵ عاملی	۶۹۵/۰۵	۰/۰۰۱، ۳۶۷	۱/۸۹	۰/۸۱	۰/۷۷	۰/۷۰	۰/۵۳	۰/۰۷
مدل ۷ عاملی	۲۱۱/۴۱	۰/۰۰۱، ۱۵۴	۱/۳۷	۰/۹۱	۰/۹۰	۰/۹۲	۰/۷۶	۰/۰۴

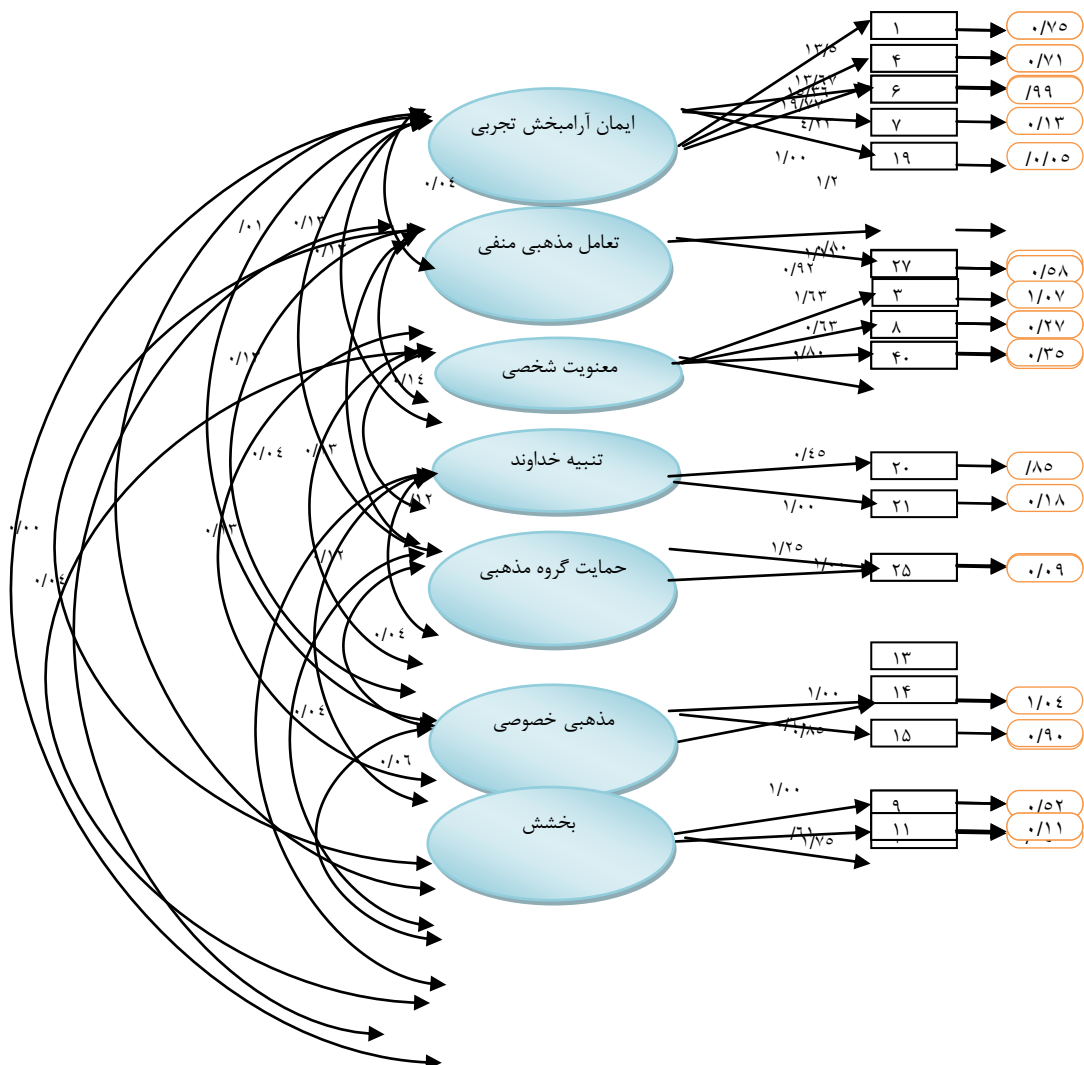
همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، نتیجه به دست آمده از تحلیل عاملی تأییدی به کمک شاخص‌های برازندگی گویای عدم برازندگی در مدل یک عاملی و ۵ عاملی پرسشنامه چند بعدی پایبندی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) است. این جدول برازندگی خوب ساختار ۷ عاملی این پرسشنامه را نشان می‌دهد. از آنجا که در این پژوهش برازندگی پیش‌بینی می‌شود (و نه تفاوت)، الگویی که در آن مقدار χ^2 کمتر باشد، ترجیح داده می‌شود. در این پژوهش مقدار χ^2 در ساختار ۷ عاملی پرسشنامه چند بعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه)، ۲۱۱/۴۱ به دست آمد ($df=154$, $p < 0/001$). همچنین نسبت χ^2/df دو به دو به درجه آزادی (χ^2/df)، برابر است با ۱/۳۷. که نشانگر برازندگی الگوی ۷ عاملی پرسشنامه چند بعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) است. همچنین، در این پژوهش مقدار RMSEA، ۰/۰۴ به دست آمده گویای برازندگی مناسب ساختار ۷ عاملی داده‌ها است. دیگر شاخص‌های برازندگی مدل هفت عاملی $GFI=0/91$ ، $AGFI=0/90$ ، $CFI=0/92$ و نیز نشان‌دهنده برازندگی مناسب این مدل هستند. در نتیجه می‌توان گفت که یافته‌های پژوهش ساختار ۷ عاملی را در نمونه ایرانی تأیید می‌کنند.

مقادیر پارامتر استاندارد B ذکر شده در جدول ۴، توان بالای متغیرهای مشاهده شده، روی ۷ عامل پرسشنامه چند بعدی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) را نشان می‌دهد. علاوه بر آن، مقادیر نسبت بحرانی بزرگ‌تر از ۲، حاکی از معناداری تمام آن‌هاست. تمام بارهای عاملی موجود در سطح $p < 0.001$ معنادار بوده‌اند.

جدول ۴. نتایج تحلیل عاملی تأییدی پرسشنامه چند بعدی پایبندی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه)

نسبت بحرانی	خطای استاندارد	پارامتر استاندارد (B)	برآورد پارامتر (b)	گویه	نسبت بحرانی	خطای استاندارد	پارامتر استاندارد (B)	برآورد پارامتر (b)	گویه	
۰/۰۲۴	۰/۲۰	۰/۳۹	۰/۴۵	احساس می‌کنم خداوند دارد مرا بخاطر گناهانم یا مذهبی نبودنم مجازات می‌کند.	۰/۰۲	۵/۵۵	۰/۵۶	۱۳/۵۱	من حضور خدا را احساس می‌کنم.	تنبیه خداوند
۰/۰۰۱	-	۱/۱۵	۱	احساس می‌کنم خدا مرا رها کرده است.	۰/۰۲	۵/۶۱	۰/۵۸	۱۳/۶۷	آرزو دارم به خدا خیلی نزدیکتر شوم.	
۰/۰۰۱	-	۰/۶۸	۱	اگر بیمار شوید آنها چقدر به شما کمک می‌کنند؟	۰/۰۲	۸/۰۳	۰/۶۴	۱۹/۷۷	من عشق خداوند را نسبت به خودم چه مستقیم چه غیر مستقیم از طریق دیگران احساس می‌کنم.	حمایت گروه مذهبی
۰/۰۰۱	۰/۲۰	۰/۹۱	۱/۲۵	اگر به مشکلی بر خوردید آنها چقدر به شما آرامش می‌دهند؟	۰/۰۲	۶/۳۲	۰/۵۶	۱۵/۳۶	من از زیباییهای خلقت از لحاظ روحی عمیقاً تحت تأثیر قرار می‌گیرم.	
۰/۰۰۱	-	۱	۱	میزان تفکر و تعمق تان نسبت به امور مذهبی و دینی چقدر است؟	۰/۰۲	۱/۷۹	۰/۴۵	۴/۲۳	من به خدایی باور دارم که ناظر و مراقب من است.	اعمال مذهبی خصوصی
۰/۰۰۵	۰/۳۰	۱	۰/۸۵	تا چه میزان برنامه‌های مذهبی تلویزیون را تماشا یا از رادیو گوش می‌کنید؟	۰/۰۲	-	۰/۱۹	۱	از خدا می‌خواهم به من قدرت دهد، از من حمایت کند و مرا راهنمایی کند.	
۰/۰۱	۰/۲۵	۱	۰/۶۰	شما چقدر قرآن یا دیگر کتابهای مذهبی را می‌خوانید؟	۰/۵۷	۱۶/۲۲	۱/۲۷	۹/۲۲	آیا پیش آمده که آنها (دوستان مذهبی تان) مکرراً از شما درخواست داشته باشند؟	مقابل مذهبی منفی
۰/۰۰۱	-	۰/۳۹	۱	خودم را بخاطر کارهای بدی که در گذشته انجام داده‌ام بخشیده‌ام.	۰/۰۰۱	۰/۰۷	۰/۱۵	۱	آنها (دوستان مذهبی تان) چقدر از شما و کارهایتان انتقاد می‌کنند؟	
۰/۰۰۸	۰/۲۳	۰/۲۵	۰/۶۱	کسانی را که در گذشته به من بدی کرده‌اند بخشیده‌ام.	۰/۰۰۱	۰/۲۷	۰/۵۵	۱/۶۳	من در درونم آرامش و هماهنگی عمیقی احساس می‌کنم.	معنویت شخصی
۰/۰۰۵	۰/۶۲	۰/۸۵	۱/۷۵	می‌دانم خدا مرا خواهد بخشید.	۰/۰۰۱	۰/۱۲	۰/۴۵	۰/۶۳	من برای کاهش درد و رنج در جهان عمیقاً احساس مسئولیت می‌کنم.	
					۰/۰۰۱	۰/۱۵	۰/۴۶	۰/۸۰	خودتان را چقدر یک فرد معنوی میدانید؟	
					۰/۰۰۱	-	۰/۵۷	۱	احساس میکنم در زندگی شخصی ام وظیفه مذهبی خاصی به من محول شده است.	

شکل ۱ مدل تحلیل عاملی تأییدی برای ساختار هفت‌عاملی پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی / معنوی (فرم کوتاه) را نشان می‌دهد.

پس از تأیید پایایی و روایی و نیز تحلیل عامل تأییدی پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی مربوط به پاسخ سؤال اول پژوهش، میانگین و انحراف استاندارد نمره کل پایبندی مذهبی / معنوی در رشته‌های مختلف تحصیلی محاسبه شد. نتایج در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵. میانگین، انحراف استاندارد، حداقل و حداکثر نمره پایبندی مذهبی / معنوی

رشته‌های تحصیلی	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل نمره	حداکثر نمره
الهیات	۱۲۹/۰۹	۹/۱۳	۱۰۱	۱۴۷
آموزش ابتدایی	۱۳۱/۲۰	۱۰/۷۹	۱۱۶	۱۶۰
علوم تربیتی	۱۲۸/۸۸	۹/۲۱	۱۰۴	۱۴۷
زبان انگلیسی	۱۲۱/۰۴	۱۲/۰۸	۹۵	۱۵۱
ریاضی	۱۲۳/۸۲	۱۲/۶	۱۰۱	۱۴۴
عربی	۱۲۸/۶	۱۳/۶	۱۰۴	۱۵۲
ادبیات	۱۲۰/۲۵	۱۶/۴	۹۷	۱۳۴

برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش و بررسی اینکه آیا تفاوتی میان رشته‌های تحصیلی ۷ گانه در متغیر پایبندی مذهبی/ معنوی وجود دارد یا خیر، از آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه آنوا استفاده شد. نتایج این آزمون در جدول ۶ نشان داده شده است.

جدول ۶. نتایج تحلیل واریانس یک‌راهه در متغیر پایبندی مذهبی/ معنوی در گروه‌های هفت‌گانه تحصیلی

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
بین گروهی	۲۰۶/۴۵	۶	۳۳۴/۴۰	۲/۹۹	۰/۰۰۸
درون گروهی	۲۳۲۴۳/۵۱۷	۲۰۸	۱۱۱/۷۴		
کل	۲۵۳۳۳۸۵/۲۵	۲۱۵			

همانگونه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد که تفاوت معناداری ($F=۲/۹۹$) و $p<۰/۰۰۱$) بین گروه‌ها از لحاظ پایبندی مذهبی/ معنوی وجود دارد. برای بررسی بیشتر اینکه تفاوت مشاهده شده بین کدام گروه یا گروه‌ها می‌باشد از آزمون تعقیبی توکی استفاده شد. نتایج این آزمون در جدول ۷ نشان می‌دهند که بین رشته‌های زبان انگلیسی و آموزش ابتدایی از یک سو ($F=۱۰/۱۵$ و $P<۰/۰۵$) و زبان انگلیسی و علوم تربیتی ($F=۷/۸۳$) و $P<۰/۰۵$) از سوی دیگر تفاوت معنادار وجود دارد. تفاوت میانگین‌ها، بین رشته‌های زبان انگلیسی و الهیات نیز معنادار است ($F=۸/۰۵$ و $P<۰/۰۵$). با توجه به میانگین نمرات گروه‌ها که در جدول ۵ آمده است این تفاوت‌ها به نفع گروه‌های الهیات، آموزش ابتدایی و علوم تربیتی است.

جدول ۷. نتایج آزمون توکی برای مقایسه میانگین گروه‌ها

گروه‌های مورد مقایسه	تفاوت میانگین‌ها	خطای استاندارد	سطح معناداری
انگلیسی - آموزش ابتدایی	۱۰/۱۵	۳/۱۵	۰/۰۲
انگلیسی - علوم تربیتی	۷/۸۳	۲/۵۹	۰/۰۵
انگلیسی - الهیات	۸/۰۵	۲/۶۲	۰/۰۴

بحث و نتیجه‌گیری

یکی از اهداف پژوهش حاضر تعیین اعتبار و پایایی پرسشنامه پایبندی مذهبی/ معنوی (BMMRS) بود. سؤال اول پژوهش ناظر به پایایی و روایی نسبی این پرسشنامه به‌عنوان ابزاری مناسب برای سنجش میزان پایبندی مذهبی/ معنوی در جامعه‌ای اسلامی بود. همان‌گونه که در بخش یافته‌ها ذکر شد، نتایج نشان داد که این پرسشنامه از پایایی مناسبی برخوردار است. این یافته با یافته‌های سایر پژوهش‌ها (Bodling et al., 2013; Masters et al., 2009) در جوامع غیرمسلمان همسو است. ضرایب آلفای به دست آمده در پژوهش حاضر برای کل پرسشنامه و نیز خرده‌مقیاس‌های آن مناسب بوده و بیانگر همسانی درونی مناسب این پرسشنامه برای مطالعه میزان پایبندی مذهبی/ معنوی دانشجویان است. به عبارت دیگر، این یافته بدین معناست که پرسشنامه پایبندی مذهبی/ معنوی در نمونه‌ای از یک جامعه اسلامی نیز از همسانی درونی و دقت مناسبی برخوردار است و محققین می‌توانند از آن به‌عنوان ابزاری دقیق و قابل‌اعتماد برای ارزیابی پایبندی مذهبی/ معنوی استفاده کنند.

برای بررسی روایی همزمان پرسشنامه پایبندی مذهبی/ معنوی از پرسشنامه تعهد دینی (Khojasteh Mehr et al., 2014) استفاده شد. همچنین با همبسته کردن هر کدام از خرده‌مقیاس‌های این پرسشنامه با نمره کل آن شواهدی از روایی همگرا به دست آمد. به‌طور کلی نتایج بیانگر روایی همگرای مناسب برای پرسشنامه پایبندی مذهبی/ معنوی بودند که با یافته‌های سایر پژوهش‌ها (Bodling et al., 2013; Masters et al., 2009) همسو است. بودلینگ و همکاران (Bodling et al., 2013) معتقدند اگر پرسشنامه‌های مربوط به معنویت بخواهند در جوامع مختلف به کار روند باید

روایی بین فرهنگی‌شان در نمونه‌های مختلف بررسی شود. این در حالی است که شواهد روان‌سنجی پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی هنوز در بسیاری از جوامع بررسی نشده است.

در پژوهش حاضر، شواهد روایی سازه حاکی از آن است که سؤالات این پرسشنامه به شکل مطلوبی پایبندی مذهبی / معنوی را در نمونه دانشجویان ارزیابی می‌کنند. به عبارت دیگر، افرادی که نمره بالایی در پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی کسب می‌کنند (مثلاً حضور خدا را احساس می‌کنند، برای کاهش درد و رنج جهانیان احساس مسئولیت می‌کنند، به وظایف دینی فردی و گروهی خود عمل می‌کنند، وقایع زندگی خود را بخشی از تقدیر الهی می‌دانند)، از تعهد دینی بالایی هم برخوردارند (مثلاً برای درک بهتر مذهب خود وقت صرف می‌کنند، از مصاحبت با هم‌دینان خود لذت می‌برند، به گروه‌های مذهبی کمک می‌کنند). البته ذکر این نکته ضروری است که برخی از ماده‌های پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی نیاز به اصلاح و تطابق بیشتر با فرهنگ اسلامی دارند. برای مثال، سؤالی که از فرد می‌پرسد «به دعای قبل و بعد از غذا چقدر اهمیت می‌دهید؟» بیشتر با فرهنگ مسیحیت تطابق دارد و لازم است اسلامی‌سازی شود. به عنوان مثالی دیگر، در گویه «خودم را به خاطر کارهای بد گذشته‌ام بخشیده‌ام»، پاسخگری بیشترین امتیاز را می‌گیرد که گزینه «همیشه یا تقریباً همیشه» را انتخاب کند. صرف‌نظر از مباحث روانشناسی مبنی بر لزوم یا عدم لزوم بخشش خود و رابطه بخشیدن خود و سلامتی روان، این سؤال مطرح می‌شود که آیا انسان مسلمان نیز باید چنین نگرشی نسبت به گناهان و کارهای بد گذشته‌اش داشته باشد؟ آیا مفهوم توبه به روایت اسلامی را می‌توان به گونه‌ای در این پرسشنامه گنجانده که تطابق بیشتری با دین اسلام داشته باشد؟ در اینجا توجه صاحب‌نظران را به این نکته جلب می‌نماید که این حوزه برای چنین فرهنگ‌سازی‌هایی بسیار بکر است و اسلام‌شناسان و محققین علاقه‌مند می‌توانند ابزارهایی اسلام‌محور بسازند تا در تحقیقات وابسته به مذهب با اطمینان خاطر بیشتری مورد استفاده قرار گیرند.

در خصوص ساختار عاملی پرسشنامه چندبعدی پایبندی مذهبی / معنوی نیز ذکر این نکته ضروری است که ساختار عاملی تأییدشده در پژوهش حاضر، علی‌رغم استفاده در جامعه‌ای غیرغربی و غیرمسیحی، وجود هفت عامل را تأیید می‌نماید و همسو با مطالعه مسترز و همکاران (Masters et al., 2009) است. این یافته نه تنها ماهیت چندبعدی پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی را تأیید می‌کند (Johnstone et al., 2015; Piedmont et al., 2007; Neff, 2006; Masters et al., 2009)، بلکه می‌تواند مبین این مطلب باشد که پایبندی مذهبی و معنوی در میان دانشجویان دانشگاه، صرف‌نظر از دین یا گرایش مذهبی آن‌ها، مشابهت‌هایی دارد. با توجه به اینکه جوانان، در مقایسه با بزرگسالان، هنوز تجربیات زندگی کمی دارند (Masters et al., 2009) و در معرض تحولات کمتری قرار دارند می‌توان نتیجه گرفت که ابعاد این پایبندی فراتر از فرهنگ و قومیت یا مذهب افراد ظاهر می‌شوند و این مستلزم مطالعات طولی است. البته، این نکته نیز قابل ذکر است که ساختارهای عاملی متفاوتی که در پژوهش‌های مختلف گزارش شده‌اند، می‌توانند به نوع و حجم نمونه (جوانان / بزرگسالان، بیماران / افراد عادی)، روش گردآوری داده‌ها (حضور / برخط)، و نوع تحلیل‌ها (اکتشافی یا تأییدی) بستگی داشته باشند. کوهن و همکاران (Cohen et al, 2021) معتقدند هر چند ساختار عاملی پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی در جوامع آمریکایی و آسیایی مشابه است، طریقه برقراری ارتباطات معنوی آنان با یک قدرت الهی متفاوت است.

هدف دوم پژوهش بررسی تفاوت بین رشته‌های مختلف تحصیلی از لحاظ نمره کل پرسشنامه پایبندی مذهبی / معنوی بود. نتایج نشان داد که از میان هفت رشته تحصیلی شرکت‌کننده، چهار رشته تفاوت معناداری را در کل نمره پرسشنامه دارا هستند. به عبارت دیگر، دانشجویان رشته دبیری زبان انگلیسی به‌طور معناداری نمره کمتری در پایبندی مذهبی / معنوی نسبت به سه رشته دیگر (الهیات، آموزش ابتدایی و علوم تربیتی) کسب کرده بودند. این یافته، نتایج تحقیق دیگر (Hammersla et al., 1986)، مبنی بر وجود رابطه بین رشته تحصیلی و تصور نسبت به خدا را تأیید می‌کند. در پژوهش هم‌رسلا و همکاران (Hammersla et al, 1986) رشته تحصیلی مطالعات مذهبی بیشترین تصور

مثبت را نسبت به خدا داشتند و به دنبال آن‌ها به ترتیب علوم طبیعی، بازرگانی، تاریخ، و علوم سیاسی قرار داشتند. نتیجه‌گیری آنان این‌گونه است که فهمیدن این مطلب که آیا افراد با تعهد مذهبی کمتر، رشته‌های علوم طبیعی یا بازرگانی را انتخاب می‌کنند یا این حوزه‌ها تعهد مذهبی کمتر را سبب می‌شوند با این پژوهش امکان پذیر نیست.

در تبیین این یافته پژوهش حاضر می‌توان به این نکته اشاره کرد که چون دانشجویان رشته‌های الهیات، علوم تربیتی و آموزش ابتدایی بیشتر با متون تربیتی، مذهبی و عقیدتی به‌عنوان واحد درسی مواجه هستند، ممکن است آمادگی و تعلق بیشتری نسبت به امور مذهبی / معنوی از خود نشان دهند تا دانشجویان رشته دبیری زبان انگلیسی که به‌خاطر ویژگی‌های خاص این رشته، بیشتر در معرض فرهنگ غربی، متون، فیلم‌ها و مطالبی هستند که عموماً محتوای غیرمذهبی دارند. چنین فرضیه‌ای می‌تواند موضوع مطالعات آینده در زمینه پایبندی مذهبی در جامعه دانشگاهی باشد. این مطلب توسط هم‌رسلا و همکاران (Hammersla et al, 1986) نیز عنوان شده است. آنان معتقدند «تمرکز یک رشته تحصیلی»، بر «بحث‌های مذهبی» و حضور در اماکن مذهبی رابطه مستقیمی با تصور از خدا دارد.

علی‌رغم تفاوت‌های اساسی در نگرش مسلمانان و مسیحیان نسبت به پایبندی مذهبی / معنوی، نتایج پژوهش حاضر، نشان داد که این ابزار از همسانی درونی و روایی مناسبی برخوردار است. باین‌وجود این نتایج ممکن است قابل تعمیم به جامعه بزرگ‌تری از دانشجویان یا جوانان غیردانشجو یا سایر اقشار جامعه اسلامی نباشند. پیشنهاد می‌شود محققینی که به دنبال ابزار معتبری برای سنجش پایبندی مذهبی یا معنوی هستند، ویژگی‌های روان‌سنجی این پرسشنامه را در جامعه وسیع‌تری آزموده و موجبات ارتقاء و تناسب بیشتر آن را با یک جامعه اسلامی فراهم آورند. البته با توجه به تعداد نسبتاً کم آزمودنی‌های شرکت‌کننده در این پژوهش و محدود بودن نمونه به دانشجویان دانشگاه فرهنگیان اهواز، تکرار پژوهش در نمونه‌های بزرگ‌تر برای ارزیابی دقیق‌تر این تفاوت ضروری می‌نماید. از سوی دیگر، چون پژوهش حاضر ماهیت اکتشافی داشته و رشته تحصیلی دانشگاهی نیز تا حدود زیادی به فرهنگ هر جامعه وابسته است، تعیین رابطه بین رشته تحصیلی و پایبندی مذهبی افراد نیازمند مطالعات وسیع‌تر و کنترل عواملی مثل سوابق خانوادگی و شرایط اقتصادی / اجتماعی / تربیتی و بسیاری عوامل دیگر می‌باشد. با توجه به این‌که نمونه پژوهش حاضر، نمونه در دسترس از دانشجویان دانشگاه فرهنگیان اهواز و تعداد شرکت‌کنندگان از لحاظ جنسیتی نابرابر بود ممکن است متغیر جنسیت در این تفاوت نقش داشته باشد؛ چرا که کل دانشجویان دبیری زبان انگلیسی ۲۲ نفر و تماماً پسر بودند. در مقابل سایر رشته‌ها که عموماً دختر بودند. به دلیل نبود دانشجویان دختر در رشته دبیری زبان انگلیسی دانشگاه فرهنگیان اهواز در زمان انجام پژوهش، امکان کنترل متغیر جنسیت و آزمودن این فرضیه برای محققین وجود نداشت. هرچند این یافته با نتیجه‌گیری (Badi & Salehi, 2020) مبنی بر عدم وجود رابطه بین پایبندی مذهبی دانش‌آموزان دبیرستانی و جنسیت همسو است. نویسندگان این پژوهش معتقدند متغیر جنسیت ممکن است بر رابطه بین تصور نسبت به خدا و رشته تحصیلی دانشگاهی تأثیر گذاشته باشد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی طراحی و اجرا گردد که با نمونه‌هایی از دختران و پسران، نقش و سهم جنسیت به تفکیک بررسی شود.

پژوهش حاضر، همان‌گونه که در بالا ذکر شد، دارای محدودیت‌هایی است. اولین محدودیت این پژوهش مربوط به تعمیم‌پذیری آن است. شرکت‌کنندگان در این پژوهش، نمونه‌ای از دانشجویان دانشگاه فرهنگیان اهواز بودند و در تعمیم یافته‌های این پژوهش به سایر جوامع دانشگاهی باید احتیاط کرد. محدودیت دوم این پژوهش به عدم امکان کنترل برخی متغیرها مربوط می‌شود. عواملی مانند پایبندی مذهبی خانواده و والدین، شرایط کنونی زندگی و تحصیل دانشجویان، شرایط جسمی و روانی فعلی دانشجویان و برخورد کارکنان دانشگاه ممکن است در نتایج مداخله کنند. برای مثال دانشجویی که در خوابگاه زندگی می‌کند و دسترسی محدودی به تلویزیون و رادیو دارد، ممکن است در پاسخ به سؤال «تا چه میزان برنامه‌های مذهبی تلویزیون را تماشا می‌کنید» گزینه متفاوتی را انتخاب کند نسبت به دانشجویی که در منزل است و امکان استفاده از تلویزیون را در هر زمانی که بخواهد دارد. کنترل چنین عواملی می‌تواند نتایج متفاوتی را حاصل کند و ابزاری دقیق و معتبر بسازد تا در پژوهش‌های مذهبی یا مرتبط با مذهب در اختیار محققین و

علاقه‌مندان قرار گیرد. در خاتمه ذکر این نکته ضروری می‌نماید که پایبندی مذهبی/ معنوی دانشجویان مراکز و دانشگاه‌های تربیت معلم کمتر مورد توجه و مطالعه پژوهشگران قرار داشته است. از محاسن پژوهش حاضر می‌توان به اهمیت نظری چنین مطالعاتی اشاره کرد، چون به نوعی بازنگری نسبت به مفهوم پایبندی مذهبی می‌انجامد و به گسترش عمق و کیفیت عوامل این سازه کمک می‌نماید. از لحاظ کاربردی نیز ارزش پژوهش حاضر این است که به معرفی ابزاری می‌پردازد که می‌تواند با دقت مناسب چندین بعد پایبندی مذهبی را مورد ارزیابی قرار دهد.

مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان این مقاله در تمام مراحل طراحی و نوشتن مقاله مشارکت داشتند و همگی دارای سهم یکسانی هستند.

تشکر و قدردانی

از تمامی دانشجویانی که در تکمیل پرسشنامه‌ها همکاری خالصانه داشتند تشکر و قدردانی می‌شود.

تعارض منافع

«هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است»

منابع

- Badi, F., Salehi, M., (2020) Investigating the relationships between religious commitment and self esteem with happiness in Bandar-e-Gaz third graders. *Journal of New Strategies in Psychology and Educational Sciences*, 6(2), 13-24[In Persian] <https://doi.org/10.30495/JEDU.2021.20792.4255>
- Bodling, A., Heneghan, M., Walsh, J. C., Yoon, D.P. Johnstone, B. (2013). The Brief Multidimensional Measure of Religiousness/Spirituality with an Irish sample: A factor analysis. *International Journal of Therapy and Rehabilitation*, 20 (2), 22-34. <https://doi.org/doi:10.12968/ijtr.2013.20.2.72>
- Cohen, D., Bhushan, B., Hanks, R., Yoon, D. P., Johnstone, B., Holliday, G., & Grover, A. (2021). Examining Cultural, Ethnic, and Religious Differences with the Brief Multidimensional Measure of Religiousness and Spirituality in the U.S. and India. *Journal of religion and health*. 61(4), 3492–3506. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01433-0>
- Duffy, R. D., & Blustein, D. L. (2005). The Relationship between Spirituality, Religiousness and Career Adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 67(3), 429-440. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.09.003>
- El-Menouar Y. (2014) The Five Dimensions of Muslim Religiosity. Results of an Empirical Study. *Methods, Data, Analyses* 8(1), 53-78. <https://doi.org/10.12758/mda.2014.003>
- Fetzer Institute and National Institute on Aging Working Group (1999). *Multidimensional Measurement of Religiousness/Spirituality for Use in Health Research*. Fetzer Institute, Kalamazoo
- Ghasemi, S. & Etemadi, A. (2016) Relation between religious commitment and forgiveness and quality of marital relations with spouse's family. *Psychology and Religion*, 9 (2), 97-110[In Persian]
- Hammersla, J. F., Andrews_Qualls, L. C. & Frease, L. G. (1986) God Concepts and Religious Commitment among Christian University Students. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 25 (4), 424-435. <https://doi.org/10.2307/1385909>
- Hardy, S. A., Nadel, A. R. C., & Schwartz, S. J. (2017) The Integration of Personal Identity, Religious Identity and Moral Identity in Emerging Adulthood. *An International Journal of Theory and Research*, 17(2), 96-107. <https://doi.org/10.1080/15283488.2017.1305905>

- Hooman, H. A. (2014). *Structural equation modeling with Lisrel application*. Tehran: SAMT Publications [In Persian]
- Idler, E. (1999) alues. In *Multidimensional Measurement of Religiousness/ Spirituality for Use in Health Research: A Report of the Fetzer Institute/National Institute on Aging Working Group* (pp. 25-30). Kalamazoo, MI: Fetzer Institute, 2003 (1999)
- Johnstone, B., Bhushan, B., Hanks, R., Yoon, D. P., & Cohen, D. (2015). Factor structure of the brief multidimensional measure of religiousness /spirituality in US and Indian samples with traumatic brain injury. *Journal of Religion and Health*, 55(2), 572–586. <https://doi.org/10.1007/s10943-015-0170-y>
- Johnstone, B. Bruininks, P., Smith, E. L., Yoon, D. P., Cohen, D., Edman, L., Bankard, J., & Witvliet, C. (2020). Conceptualising spirituality and religion as psychological processes: validation of the factor structure of the BMMRS. *Journal of Mental Health, Religion & Culture*, 24(3), 316-332. <https://doi.org/10.1080/13674676.2020.1793311>
- Kalantari, A., Azizi, J., Zahed Zahedani, S. (2009) Religious Identity and the adolescents. *Journal of Iranian Cultural Research*, 6 (2), 125-141[In Persian]
- Kaviani, M. (2011) Quantification and measurement of Islamic lifestyle. *Psychology and Religion*, 4(2), 27-44[In Persian]
- Khodayarifard, M. Shahabi, R. Akbari Zardkhane, S. (2007) Relationship between religious attitudes and marital satisfaction in married students. *Journal of Family Research*, 4(2), 2-11 [In Persian]
- Khojasteh Mehr, R. Ahmadi Milasi, M., Soudani, M., (2014) The moderating role of religious commitment on the relationship between insecure attachment styles and marital intimacy. *Journal of Contemporary Psychology*, 9(1) 43-54 [In Persian]
- King, P., Clardy, C. E., & Ramos, J. S. (2013). Adolescent spiritual exemplars: Exploring spirituality in the lives of diverse youth. *Journal of Adolescent Research*, 29(2), 186-212. <https://doi.org/10.1037/re10000279>
- Masters, K. S., Carey, K. B., Maisto, A., Caldwell, P. E., Wolfe, V., Hackney, H., L., France, C. R. & Himawan, L. (2009) Psychometric Examination of the Brief Multidimensional Measure of Religiousness/Spirituality Among College Students. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19(2), 106-120. <https://doi.org/10.1080/10508610802711194>
- Moslehi, J. Rezaeian Bilondi, H., Rahmati, A. (2020). The Role of Similarity Contradiction in Personality Traits of Introversion and Extroversion and Religious Adherence of Couples in Predicting Marital Satisfaction. *Psychology and Religion*, 13(2),93-110[In Persian]
- Nadeem, M., Ali, A. & Buzdar, M.A. (2017) The Association Between Muslim Religiosity and Young Adult College Students' Depression, Anxiety, and Stress. *Journal of Religion and Health*. 56 (4), 1170-9. <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0338-0>
- Neff, J. A. (2006). Exploring the dimensionality of “religiosity” and “spirituality” in the Fetzer multidimensional measure. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 45, 449–459. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2006.00318.x>
- Pargament, K. I., Kennell, J., Hathaway, W., Grevengoed, N., Newman, J., & Jones, W. (1988). Religion and the problem-solving process: Three styles of coping. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27(1), 90–104. <https://doi.org/10.2307/1387404>
- Piedmont, R. L., Mapa, A. T., & Williams, J. E. G. (2007). A factor analysis of the Fetzer/NIA Brief Multidimensional Measure of Religiousness/ Spirituality (MMRS). *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 17, 177–196.
- Vespa, A., Giulietti, M. V., Spatuzzi, R., Fabbietti, P., Meloni, C., Gattafoni, P., & Ottaviani, M. (2017). Validation of Brief Multidimensional Spirituality/Religiousness Inventory (BMMRS) in Italian adult participants and in participants with medical diseases. *Journal of religion and health*, 56, 907-915. <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0285-9>